

Egy sajátos együttműködési forma: a kaláka

A kaláka szót és jelentését valószínűleg minden erdélyi magyar ismeri, de azt talán kevesen tudják, hogy a szó a románból (clacă) került a magyar nyelvbe, és az erdélyi román falvakban is ugyanabban a jelentésben használatos, mint a magyarban. Egy sajátos, de nem etnikus jelenségről van szó, ami évszázadokon keresztül meghatározta a falvak lakóinak életét, egymáshoz való viszonyulását. Ebben a rövid írásban a kaláka történetének néhány sajátos mozzanatát villantom fel azoknak az olvasóknak, akiknek a nagyszülei még minden bizonnyal rendszeres résztvevői voltak a kalákáknak, de akiknek a szülei is még kalákázhattak – és miért ne, talán ők is részt vettek olyan munkákban, amelyeket valaki számára önkéntes összeállással végzett közös munkaként határozhatnánk meg.

Történeti adatok a kalákáról

Az első kérdés természetesen az lehetne, hogy mikor is alakult ki a kaláka, mikortól ismert az együttműködésnek ez a formája. Túl azon, hogy az emberi együttműködési hajlam minden bizonnyal a csoportban élő emberrel egyidős, hisz a technikai feltételek elégtelensége következtében már a vadászó-gyűjtögetők együttműködtek egymással, együtt vadásztak és a zsákmányt is elosztották – amit viszont nem szabad összevetészenünk a későbbi kalákaival –, az eredet kérdéséről igen keveset tudunk, hisz a korabeli írásos dokumentumokban vajmi kevés adatot találunk erre vonatkozóan. Mindezzel együtt a történeti adatokból és a középkori falu gazdálkodási jellegzetességeiből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a kölcsönös segítségben végzett munka rendszerének kialakulása igen koránra tehető, a falu életébe mélyen beágyazva már ebben a korban megvoltak a kooperációs formák. A kialakulásról Székelyföld vonatkozásában sincsenek biztos adataink, mivel a korabeli peres iratok csak érintőlegesen említik a kalákát

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz) a kaláka szót már 1633-ból az „önkéntes összeállítás egyes munkák elvégzésre a kölcsönösség alapján” jelentésben is megadja, az *Erdélyi magyar szótörténeti tárban* (SzT) a kalákába hív szerkezetnél olvashatunk ugyanezt megerősítő adatokat. A középkorban a falvak mérete miatt a közösségekben sok lehetőség nyílt arra, hogy a lakosok egymást segítő csoportokba szerveződjenek, egyes esetekben a közösség a technikai adottságokkal és a munkaerő elosztásának igényeivel összefüggésben előhívta az együttműködésnek ezt a formáját. A mezőgazdasági munkák során létrejövő kooperációknak a keretét a nyomásos gazdálkodás és parcellákra osz-

tott dülők adták, hisz a közösség meghatározta, hogy egyes dülőkbe milyen növényi kultúrák kerüljenek, azokat milyen rendszerint műveljék meg, így a közösség tagjainak együtt kellett működniük egymással.

A csoportosan végzett munka a feudális faluközösség lényegéhez is hozzátartozott: a közösen végzett munkát megkövetelték a falura kivetett földesúri, egyházi, illetve állami munkaszolgáltatások. Eredetileg a kaláka is ilyen közösen végzett munkát jelentett, a földesúrnak szolgáltatandó gazdasági idénymunkák elvégzése készítette a falu gazdaságait egy-egy munkafolyamat elvégzése idejére munkaközösségbe tömörülésre. A kaláka szónak egy 1630-ból származó feljegyzés szerint robotszerű, kötelező munka jelentése is volt: „Boeroknak szoktak szolgálni klakaban” (TESz), ugyanezt a jelentést erősíti meg az SzT is egy 1640-es adattal. A feudalizmus idején tehát a földesúr által a jobbágyokra kivetett munkavégzési terhek is megkövetelték az összeállást, bár ma már nehéz volna megmondani, hogy a földesurak már kialakult és a gyakorlatban csiszolt formákra támaszkodtak, vagy pedig a nekik járó kötelezettségek készítették a

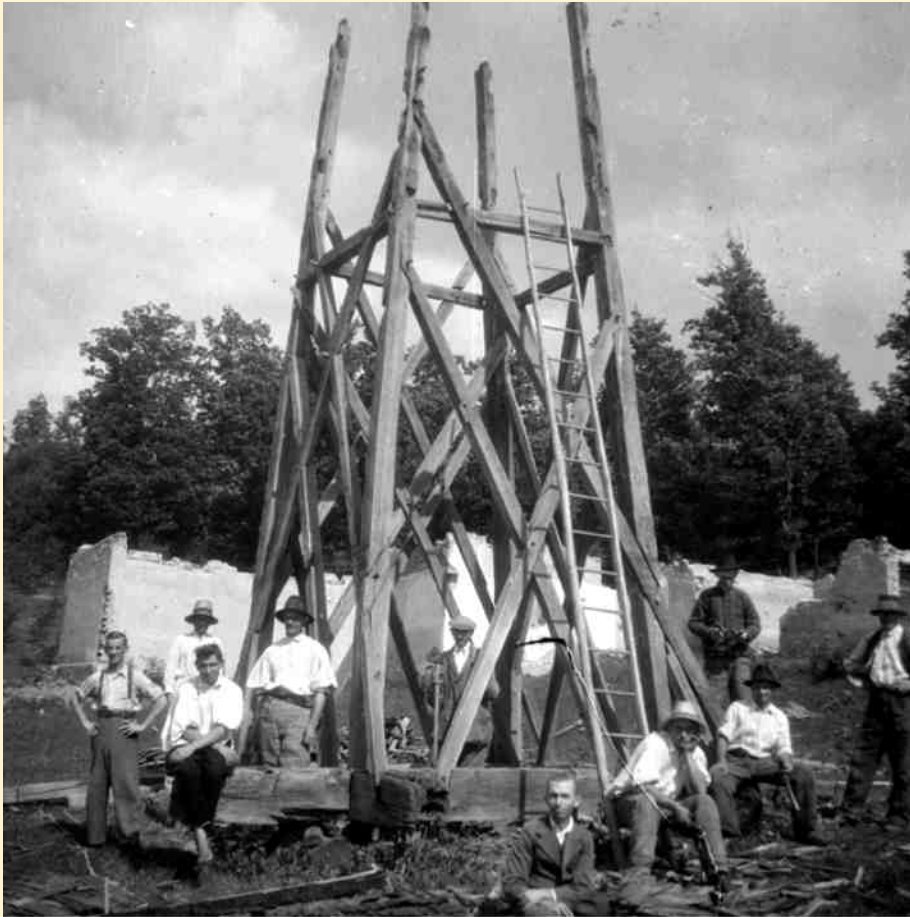
jobbágyokat társulásra, az viszont biztos, hogy egyes munkák jobbágyi és földesúri érdekeket is szolgáltak.

A földesúrnak végzett társas munkák közül kiemelkedtek a szántótársulások, az ekeközösségek. Mivel a nehéz ekéhez szükséges igaerő nem állt rendelkezésre minden jobbágy gazdaságában, ezért arra kényszerültek, hogy igavonó állataikat közösen, társulva fogják az eke elé, így a több gazdaság földjét megszántó ekét jobban ki tudták használni, hisz egyébként a rendelkezésre álló saját földön és a megművelt földesúri birtokon nem tudták volna kihasználni megfelelőképpen a munkaeszközt. Az is előfordult, hogy jobbágyok csoportjának birtokában volt eke, és minden valószínűség szerint ezekkel a közösen birtokolt eszközökkel, vagy munkatársulás keretében nemcsak a földesúrnak szolgáltatandó robotban dolgoztak, hanem maguknak is. A cimborálás például az egy iga állattal rendelkező gazdák társulását jelentette, akik a társulással az igaerőt tudták növelni, és ezeknek a kooperációs formáknak működniük kellett a közös birtoklás idején is. Az igaerőt a parasztok nemcsak a szántás során vonhatták össze, hanem a fa és a bor szállításához is, és valószínűleg működött a társulás a gyalogmunkákban is, különösen a jó szervezést, erőösszpontosítást és hatékony lebonyolítást igénylő aratásban és szénamunkákban.

A székelyföldi kaláka eredete is a faluközösségek, a közösségek idejére nyúlik vissza. A gazdálkodást itt sokáig a nagycsaládi termelés jellemezte, a munkaerő elosztását családon belül biztosították, a munkamegosztás is ilyen keretek között zajlott. A nagycsalád birtokolta a termelőeszközöket és a földet, és az általa biztosított munkapotenciál elégséges volt a gazdaságban előálló feladatok ellátására. A termelés patriarchális kereteinek, az ilyen jellegű ellenőrzésnek a felbomlásával meg-

Fonás, Csíkszenttamás (Hargita megye). Vámszer Géza felvétele, 1933
Kriza János Néprajzi Társaság fotóarchívuma. Jelzet: KJNT_11609

*Építkezés, Bábonny (Kolozs megye)
Kós Károly felvétele
Krizsa János Néprajzi Társaság
fotóarchívuma
Jelzet: KJNT_00119*

szűnt a család biztosította szélesebb háttér, ezt fokozatosan a community vette át: a vérségi kapcsolatokat a szomszédsági kapcsolatok helyettesítették, így a termelést is közösségi szinten kellett összehangolni.

A kalákához és a kaláka jellegű kooperációkhoz hozzátartozott, hogy az azonos vagyoni és társadalmi helyzetben levők működtek együtt: a nagy társadalmi távolság nem kedvezett a kaláka létrejöttének, adatunk van arra is, hogy székely faluban a jobbágyok és szabadok nem kalákáztak együtt. A kalákaközösségnek csak megközelítőleg azonos vagyoni helyzetű családok lehetnek a tagjai, így a kapitalizálódást megelőzően gazdaságilag nagyjából azonos teljesítőképességű háztartások vettek részt a munka cseréjében és a kölcsönös segítség rendszerében.

Az együttműködés és keretei megváltozása

Ha a kalákázás kezdeti időszakairól nincsenek is, vagy csak szórványosak az adataink, a felbomlást annál inkább dokumentálhatjuk, hisz jó néhány esetben előtűnik zajlanak az események, vagy a kutatásban előtűnik járók leírásai alapján rekonstruálhatjuk a közelmúlt történéseit. A 19. század második felében megváltoztak a munkaerőviszonyok, a kapitalista formák magukkal hozták a bérmunka egyre szélesebb elterjedését, a paraszti gazdaságok hagyományos összesegítésen alapuló rendje veszített jelentőségéből, így a gazdaság kapitalista át-

lakulása a hasonló, egalitárius elveken álló intézményeket a bérmunka és a szerződéses viszony súlyának növekedésével bomlasztotta. Az együttműködés és az esetleges nyomáskényszerből fakadó kooperáció a kapitalizmus idején is fontos szervezőelem lehetett a falusi gazdálkodásnak, amelynek keretében a földművelők egymás közéletben tartózkodtak, azonos munkaritmus szerint szervezték életüket és gazdálkodásukat, így továbbéltették a forduló gazdálkodáshoz tapadó patriarchális hagyományait. A rendelkezésre álló technikák ezekben az esetekben is megkövetelték a kölcsönös segítségnyújtást, a kalákázást, ugyanakkor a dűlőutak, mezei kutak, állatok itatói karbantartása is együttműködést jelentett, így a feudalizmus korában kialakult kooperációs formáknak a kapitalizmus korszakában is megvolt a folytonosságuk.

A mélyreható változásokat hozó gazdasági differenciálódásnak (kevesek felemelkedése és másik oldalon a tömeges elszegényedés) a jobbágyfelszabadítás adott újabb lendületet, hisz a jogi egységesülést gazdasági differenciálódás követte. A piac szerepének fokozódásával a pénz egyre nagyobb szerepet kezdett betölteni a paraszti háztartásokban, olyan paraszti rétegek emelkedtek ki, amelyek már nemcsak a fölösleget vitték piacra, hanem piacra termeltek.

A nagyobb birtokok megjelenésével az igényelt és a felkínált munkaerő közti lényeges különbség a reciprocitás elvét kezd-

te ki. Ugyanakkor a nagybirtok kalákában való részt nem vételének strukturális okai is voltak: a kölcsönmunka intézményén belül megoldhatatlan volt a munkaerő oly mértékű koncentrációja, nem beszélve a vagyoni helyzet teremtette különbségekről és a viszályodás elé gördülő akadályokról. A 20. század elejéről a kisbirtokosok aratókaláikáról – szemben a nagyobb birtokkal rendelkezők fizetett vagy részes rendszerben megszervezett munkavégzésével – több adatunk is van. A Nyikó mentén például csak a kisbirtokosok oldották meg kalákában a gabona cséplését, a nagygazdák részben csépleltettek.

Mivel különböző területekről viszonylag sok adatunk van arra, hogy a munka jellegű társulások egész a 20. század közepéig éltek, ám ekkortól kezdtek megváltozni, felszámolódni, úgy tűnik, a társasmunkák tekintetében ezt az időszakot fordulópontként kell számon tartanunk, mint ahogy fordulópont a hagyományos paraszti gazdaságokra nézve egészében véve is. A faluból városba ingázó, jelentős számú munkaerő életvezetési stratégiái nem tették lehetővé a teljes integrálódást a kibocsátó közösségbe, az eltérő időhasználat pedig a kölcsönös segítséghez olyannyira szükséges azonos időstruktúrákat szüntette meg. Mindezek a hatások természetesen szűkítették az egymáson való segítséget, a kalákázás lehetőségeit, azonban a munkaerő cseréjének ez a formája még így is sok esetben pótolni tudta a gazdaságokban fellépő hiányosságokat, így bizony sok vasárnap és szabadságolási nap telt el kalákázással, házépítéssel vagy mezőgazdasági munkák végzésével. Akár a térszben dolgozók, akár a kétlaki életet vállaló paraszt-munkások életében megfigyelhető volt, hogy a szabadnapjaikat, szabadságukat úgy igyekeztek beosztani, hogy a nagyobb volumenű munkák elvégezhetőek legyenek.

A kaláka, a kölcsönös segítségben végzett munka szervesen hozzátartozott a falu életéhez, de nem csak munkát jelentett: a közös munkavégzés nem egy esetben a szórakozással is összefonódott, hisz a munka végeztével a kalákában résztvevők együtt mulattak, táncoltak. A következő számban erről írunk.

Szabó Á. Töhötöm

